

ARCHIWUM HISTORII FILOZOFII I MYŚLI SPOŁECZNEJ 1971

RAISA KOPSOVÁ

Od r. 1957 vydáva Ústav filozofie a sociológie Poľskej akadémie vied *Archiwum historii filozofii i myśli społecznej*, ktorého jednotlivé zväzky sú väčšinou monotematické. Najnovší, 17. zväzok sa zaoberá filozofickou problematikou osvietenstva. Obsahuje desať štúdií, z ktorých polovica je venovaná poľskému osvietenstvu, tri anglickému a dve štúdie presahujú rámec tejto epochy — jedna je venovaná L. Gallovi a začiatkom socialistického myslenia v Nemecku a druhá rozoberá filozofiu S. Kierkegaarda.

Vcelku uvedený zväzok podáva reprezentatívny prehľad o súčasnom stave, ako aj o zameraní rozpracúvania osvietenskej tematiky poľskými filozofmi.

Pochopiteľne, v centre záujmu týchto výskumov sa nachádza poľské osvietenstvo. Vypuklo sa v nich prejavujú najnovšie tendencie a prístupy k skúmaniu filozofie a všeobecne duchovnej kultúry tejto epochy. Konkrétne spracovanie problematiky prekračuje rámce klasickej filozofickej problematiky (akademickej či profesionálnej filozofie), zameriava sa na širšie svetonázorové a kultúrne problémy, na sféru spoločenskej ideológie, politiky, výchovy atď. Autori jednotlivých príspevkov sa usilovali odhaliť podstatu, povahu, rozsah, ako aj dosah osvietenského prelomu v Poľsku, vystihnúť, ako sa v ňom spájajú tradície a novátorstvo, sarmatizmus a osvietenstvo.

Redaktor 17. zväzku H. Hinz v štúdiu *Veda a výchova vo filozofickom systéme Kołłątajaja* sa zaoberá klasikom poľskej filozofie, jedným z popredných vedcov, politikov a publicistov epochy poľského osvietenstva, najvýznamnejším predstaviteľom svojej generácie. Autor podáva fundovaný rozbor hlavných prvkov Kołłątajovej koncepcie vedy a osvety, značnú pozornosť venuje jeho vedecko-výskumnej činnosti. H. Hinz vyzdvihuje kvality tohto veľkého reformátora a organizátora poľského školstva a vedy, všima si jeho bohatú publicistickú činnosť v oblasti práva, histórie, filozofie a ekonómie, ako aj v oblasti prírodných vied, najmä v geológii. Veľkú pozornosť venuje jednej z jeho hlavných filozofických prác, nazvanej *Fyzikálno-morálny poriadok* (1810), ako aj jeho staršiemu dielu *Kritický rozbor základov histórie o počiatkoch ľudského rodu*, ktoré sa svojím zameraním radia do rámca filozofickej antropológie.

Autor štúdie sleduje Kołłątajov boj za obrodienie vedy v Poľsku, za spojenie vedy a celého výchovného systému s politickým a hospodárskym životom národa, s potrebami praktického života. V rozvoji vedy a osvety Kołłątaj videl hlavné príčiny rozvoja alebo úpadku štátov a národov, veril v ich pretvárajúcu silu, čo sa odrazilo tak v jeho teoretickej, ako aj praktickej činnosti (v konkrétnych reformách a pod.). Bol presvedčený, že veda vytvára kultúrne hodnoty a je jediným a posledným prameňom filozofického pohľadu na svet a človeka. Bojoval proti zhubnému vplyvu cirkvi na školstvo a osvetu, čím sledoval dva ciele: upevnenie slobody vedeckej a filozofickej práce a výchovu mládeže v duchu vlastenectva a občianstva (štátnej príslušnosti).

Kołłątajove významné zásluhy v oblasti tvorby poľskej vedeckej terminológie nazýva H. Hinz vlastenectvom vo vede. Za objektívne kritérium klasifikácie vied

pokladal H. Kołłątaj predmet skúmania, podľa ktorého delil vedy na matematicko-fyzikálne a morálne. „Kołłątajova teória vedy — píše H. Hinz — je výrazom analogických tendencií (t. j. univerzalistických tendencií v európskej novovekej kultúre — R. K.) a predstavuje v Poľsku prvý zrelý pokus rozvinutej reflexie na tému miesta vedy v spoločenskom živote” (s. 37).

Štúdia J. Maciejewského *Genéza a charakter ideológie republikánov 1767—1775* je venovaná podrobnej analýze republikánsko-vlasteneckej politickej orientácie, typickej pre poľskú šľachtu v 18. stor., ktorej hlavným ideológom bol Michal Wielhorski. Autor v prvom rade spresňuje termín republikanizmus, ktorým sa v jeho práci označuje špecificky poľský, šľachtický typ republikanizmu („republikantyzm“), zahrnutý do feudálnej spoločenskej štruktúry (ponímanie slobody a rovnosti ako práva šľachtického stavu), na rozdiel od všeobecne európskej demokratickej a antifeudálnej verzie republikanizmu.

Na pozadí charakteristiky zložitej ideovej, spoločenskej a politickej situácie daného obdobia autor analyzuje dielo M. Wielhorského *O navrátení starej vlády podľa pôvodných zákonov republiky* (1775), ktorá najúplnejšie vyjadrovala ideológiu republikánov a mala trvalejší vplyv. Wielhorski sa vo svojej knihe dožadovoval reštitúcie a rozšírenia inštitúcií šľachtickej demokracie, avšak jeho program ideálu štátu bol vcelku utopický a reakčný. Cieľom jeho návrhov na štátne usporiadanie bolo zlikvidovať anarchiu, upevniť silnú vládu a súčasne ponechať šľachte slobodu a úplnú demokraciu.

Autor štúdie poukázal na originalnosť mnohých Wielhorského myšlienok, vyzdvihol skutočnosť, že Wielhorski sformuloval ideové princípy nového prúdu poľského politicko-historického myslenia — osvietenského republikanizmu, ktorý sa stal najdôležitejším antipódom osvietenského monarchizmu, sformulovaného v „kráľovskom kruhu“, ktorého hlavným teoretikom sa stal Naruszewicz. V závere autor poznamenáva, že veľa analogických myšlienok obsahujú aj historické koncepcie J. Lelewela.

Dnes už menej známou osobnosťou, ktorá sa spomína v historickej literatúre iba príležitostne, zaoberá sa R. W. Wołoszyński v štúdiu *Pokus o kontrarevolučnú ideológiu na prelome 18. a 19. stor.: Ignacy Łada Łoborzewski*. Autor charakterizuje život a dielo spisovateľa a politika I. Ł. Łoborzewského (1755—1826), podrobne sa zaoberá jeho politickou a publicistickou činnosťou v Poľsku a neskôr v Rusku. Łoborzewského spisy síce nemali trvalejšiu hodnotu, ale medzi jeho súčasníkmi boli populárne. Podľa R. Wołoszyńskiego si zaslúžia hlbšiu analýzu ako zaujímavý pokus o uplatnenie základov modernej chápanej konzervatívnej ideológie v rámci vtedajších čias. V hľadaní modelu svojho kontrarevolučného postoja, zameraného proti pokrokovým myšlienkam svojej doby, Łoborzewski sa inšpiroval kresťanskými princípmi a niektorými poľskými tradíciami, vzťahujúcimi sa najmä na organizáciu politickej moci.

Ďalšia štúdia, ktorej autorkou je I. Sokolová, je venovaná ohlasu americkej revolúcie 1774—1776 na stránkach *Gazety Warszawskiej*. Roku 1774 boli tieto noviny, vychádzajúce dvakrát do týždňa, vôbec jedinými novinami vydávanými v Poľsku. Vydavateľ a redaktor S. Łuskiha bol konzervatívcom, avšak pri hodnotení súvekých udalostí sa prikláňal na stranu kolonistov. Na základe podrobnej analýzy uverejnených materiálov dochádza autorka k záveru, že Łuskiha a jeho noviny zohrali významnú úlohu pri rozširovaní politických a filozofických argumentov, ktorými Američania odôvodňovali oprávnenosť svojho zápasu o samostatnosť a zriadenie nového politického režimu. Łuskinov politický postoj umožňoval pomerne objektívne informovanie o závažných udalostiach, odohrávajúcich sa na severoamerickom kontinente.

M. Skrzypek v štúdiu *Poľské osvietenské preklady Holbacha* sa zaoberá

otázkou, v akej miere vplývala Holbachova materialistická filozofia na predstaviteľov poľského osvietenstva, na formovanie ich koncepcie sveta a vedeckých pohľadov na náboženstvo. Svoje závery, vyvracajúce názory niektorých poľských historikov filozofie, že vraj Holbach nenašiel v Poľsku uznanie alebo nebol vtedy známy, opiera o rozsiahlu historickú a filozofickú literatúru a archívne materiály. Ukazuje, že v propagácii Holbachovho materializmu koncom 18. stor. v Poľsku zohrali veľkú úlohu anonymné preklady jeho diel, konkrétne fragmentov zo *Systému prírody* a *Zdravého zmyslu* (vyšli ako brožúrky pod názvom *Hlas prírody k ľuďom*, asi r. 1792, a *Výzva prírody k ľuďom*, rok vydania je sporný). Autor porovnáva niektoré formulácie a termíny použité prekladateľmi – autormi týchto brožúr s Holbachovým originálom a dospieva k záveru, že prekladateľmi boli rôzne osoby. Autor *Hlasu* napr. reprezentoval radikálnejšie, materialistické názory, manifestoval svoju nenáboženskú, kým autor *Výzvy* prejavoval väčší spoločenský radikalizmus.

Ďalej M. Skrzypek uvádza, že o rozšírení Holbachových názorov na náboženstvo v posledných rokoch 18. stor. v Poľsku svedčia aj anonymné rukopisné preklady jeho diel, nachádzajúce sa v poľských knižniciach, a to preklady prác *Odhalené kresťanstvo* a *O náboženskej krutosti*. Pri rozbere týchto prekladov venuje autor značnú pozornosť Holbachovej antropologickej koncepcii náboženstva, ktorá podľa jeho mienky anticipuje Feuerbachovu teóriu náboženského odcudzenia. Rozoberá aj Holbachovo chápanie spoločenských prameňov náboženstva a najmä prenikavé vystihnutie sociálnej funkcie kresťanstva.

Anglickí filozofi 18. stor. G. Berkeley, D. Hume a E. Burke sú predmetom skúmania v troch nasledujúcich článkoch. Autorkou prvého, nazvaného *Kríza naturalnej teológie: George Berkeley*, je A. Hochfeldová, ktorá si vytýčila za cieľ preskúmať hlavnú a determinujúcu úlohu apologetickej motivácie v Berkeleyho prácach, ukázať, v akej miere to, čo sa niekedy nazýva Berkeleyho „teologickým impulzom“, tvorí konštitutívny prvok jeho filozofickej doktríny. V článku sa podrobne analyzujú tieto Berkeleyho práce: *Pokus o novú teóriu videnia*, *Alciphron*, alebo *bezvýznamný filozof*, *Siris*, *Rozprava o princípoch ľudského poznania* a *Tri dialógy medzi Hylasom a Philónom*.

A. Hochfeldová dokazuje, že v systéme Berkeleyho názoru jeho doktrína *esse est percipi* bola bodom, kde sa stretávali a navzájom prepletali „nová filozofia ideí“ a naturalná teológia, interpretovaná v duchu radikálneho empirizmu. Práve na základe tejto doktríny Berkeley skonštruoval svoj spiritualistický systém metafyziky, ako aj kozmologický dôkaz existencie boha a prozretelnosti, ktorým sa autorka štúdie zaoberá podrobnejšie. Súčasne mu táto doktrína slúžila ako základ a nástroj kritiky materializmu a niektorých postulátov mechanickej prírodovedy. Mohutným inšpiračným zdrojom Berkeleyho prác, ako ukazuje autorka, bol spor s „doktrínou hmoty alebo telesnej substancie“.

V závere štúdie autorka venuje pozornosť Berkeleyho zložitej koncepcii „pojmov“ (notions), ktorú tradičné interpretácie jeho systému všeobecne ignorujú.

Hume: ľudská prirodzenosť a neprítomnosť absolútna je názov rozsiahlej a v mnohých smeroch podnetnej štúdie B. B a c z k a. Autor v nej vymedzuje miesto D. Huma v celkovej štruktúre osvietenského myslenia, charakterizuje jeho prekračovanie horizontu osvietenského naturalizmu a antropologizmu. Vidí v Humovi veľkého predchodcu mnohých moderných humanitných vied. Akcentuje, že vo všetkých jeho prácach sa vždy nachádza filozofická reflexia dotýkajúca sa fundamentálnych otázok, najmä samého faktu ľudskej existencie vo svete bez absolútna. Podľa autora v centre Humovej filozofickej reflexie sa nachádza pojem prirodzenosti, osobitne ľudskej pri-

rodzenosti. Hume sa pokúsil osvetliť základy ľudskej prirodzenosti, odhaliť fakticitu existencie sveta a človeka. „Po negatívnej stránke — píše Baczko — toto odhalenie fakticity možno označiť ako konštatovanie existencie bez príčiny, ako neprítomnosť absolútna — v akejkolvek jeho podobe, v akomkoľvek z jeho atribútov — v empirickom svete“ (s. 245).

Baczko rozoberá podrobnejšie niektoré Humove tézy o mieste ľudskej prirodzenosti vo svete fakticity, ako aj niektoré špecifické znaky jeho bádateľskej metódy, pre ktorú bolo charakteristické organické spájanie rôznych hladísk. Možno povedať, že z dnešného hľadiska sa Humove analýzy pohybovali na hraniciach sféry prírody a kultúry, antropológie a spoločenskej psychológie, fenomenológie a morality, sociológie a histórie. Jeho skepticizmus autor hodnotí ako radikálny, prenikajúci do fundamentálnych teoreticko-poznávacích a ontologických problémov. Analyzuje jeho riešenie otázky vzťahu rozumu a citu, kde podľa autora najdôraznejšie vystupujú osvieteniské črty Humovej filozofie. Podčiarkuje antiredukcionistické a typologizujúce tendencie v Humovom diele, poukazuje na antiutopizmus a na isté prvky konzervativizmu v jeho filozofii spoločnosti.

O živote a diele významného anglického politického činiteľa a filozofa E. Burkeho zasvätené píše S. Morawski. Sleduje svetonázorovú evolúciu tohto mysliteľa, analyzuje povahu a spôsoby jeho tridsaťročnej teoretickej a praktickej politickej činnosti, zdôrazňuje organickú súvislosť jeho politických, filozofických a estetických teórií, ktorých prameňom bola koncepcia božskej alebo morálnej prirodzenosti.

Hlavnú pozornosť S. Morawski sústredil na Burkeho estetiku, predovšetkým na rozbor základného diela *A Philosophical Enquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful* (1757). Podľa jeho názoru Burkeho originálny prínos pre estetiku spočíval predovšetkým v tom, že ako nikto pred ním uskutočnil úplnú, vyčerpávajúcu analýzu vznešeného a postavil oproti nemu zásadným spôsobom kategóriu krásna. Burke prvý analyzoval vznešené ako samostatný estetický pojem a poukázal na emocionálny prameň prežívania vznešeného, ktorým je podľa neho hrôza, strach. Celkove, ako sa domnieva autor štúdie, Burkeho estetickú teóriu aj jeho politickú doktrínu nemožno jednoducho označiť za romantickú. Správnejšie je podľa S. Morawského pokladať Burkeho za proromantického mysliteľa.

Zaujímavú, rozsiahlym historickým materiálom fundovanú štúdiu venoval Jan Garewicz obchádzanému a menej známemu predstaviteľovi nemeckého socializmu *Ludwigovi Gallovi* (1791--1863). Autor spomína hodnotenie H. L. L. Galla niektorými historikmi nemeckého socializmu, podobne oboznamuje čitateľa s jeho životopisom, zaoberá sa osudom jeho prác a jeho problematickým prínosom pre socialistickú myšlienku. Na základe podrobného komparatívneho skúmania Gallových prác a názorov (najmä jeho *Volksbeglückungslehre*) a diel popredných utopických socialistov dochádza Garewicz k záveru, že ťažko možno zaradiť Gallove koncepcie medzi retrospektívne socialistické utópie. Súhlasí s Mehringom, že Gall ako Fourierov pokračovateľ vcelku jeho vízie neprekročil, no zdôrazňuje, že ho neovplyvnil len Fourier, ale aj koncepcia štátneho socializmu K. Rodbertusa, s ktorou sa však taktiež v mnohých bodoch rozchádzal. Autor uzatvára, že Gallovi ako jednému z prvých hlásateľov „štátu blahobytu“ a štátneho intervencionizmu v záujme sveta práce patrí miesto tak v dejinách socializmu, ako aj politickej ekonómie.

Autor poslednej štúdie K. Toeplitz sa zaoberá problémom existencie a esencie vo filozofii S. Kierkegaarda. Skúmanú problematiku delí do dvoch kapitol: 1. *Existencia a esencia ľudského individua. Viera*; 2. *Existencia a esencia boha a Krista. Pokus o fikcionalistickú interpretáciu*.

Autor analyzuje Kierkegaardovu filozofiu viery, najmä jeho tézu, že jedinou skutočnou existenciou je existencia s bohom, zaoberá sa jeho riešením vzťahu medzi vedením (znalosťou) a vierou, problémom viery a existencie, Kierkegaardovým chápaním boha a inými otázkami. K. Toeplitz uvádza, že základným problémom pre Kierkegaarda ako tvorca náboženského existencializmu bol problém esenciality.

Pri rozbere hlavnej otázky, na ktorú sa autor v uvedenom článku sústredil, totiž problému vzťahu existencializmu a kresťanstva u Kierkegaarda, dospieva k záveru, že obidva tieto momenty sú uňho nezlučiteľné. Píše: „Buď teda Kierkegaard bol prvým konzekventným existencialistom v Európe a nebol kresťanom, alebo bol kresťanom a nebol konzekventným existencialistom“ (s. 379).

Štúdie uverejnené v zborníku sú podnetné a zaujímavé nielen z hľadiska tematiky a výsledkov, ku ktorým autori došli, ale aj z hľadiska uplatnenej metodológie a metodiky historicko-filozofickej práce. Žiada sa vyzdvihnúť najmä prácu autorov s rozsiahlym historickým a faktografickým materiálom. Vo väčšine prípadov sa im podarilo úspešne vyvážiť historický prístup, u nás bežný skôr v čisto historických prácach, s filozofickým prístupom. Rozsah zborníka — 381 strán — umožnil autorom jednotlivých štúdií pomerne detailne rozvinúť výklad nastolených problémov, hoci viac zaujímavých otázok si zaslúži ďalšie skúmanie a hodnotenie.